

IDEOLOGIE ȘI POLITICĂ. HELSINKI 1975 ȘI PROBLEMATICA DREPTURILOR OMULUI ÎN ROMÂNIA SOCIALISTĂ

Emanuel Copilaș*

Abstract: *The present paper is attempting an ideological analysis of how, during the „Ceausescu era”, Romanian communism, approached here as romantic Leninism, understood and reacted against the „bourgeois” notion of human rights, along with its permanent and unsuccessful efforts of replacing it with its own human rights perspective.*

Keywords: romantic leninism, systemic leninism, european security, human rights, ideology

LENINISM ROMANTIC ȘI IDENTITATE PARAMODERNĂ: STRUCTURA IDEOLOGICĂ ȘI OBIECTIVELE COMUNISMULUI ROMÂNESC ÎN TIMPUL „EPOCHII CEAUȘESCU”

Analizând ceea ce el numește „regimuri leniniste”, Kenneth Jowitt ajunge la o serie de concluzii interesante și totodată fertile științific. În accepțiunea sa, partidele comuniste pot fi înțelese ca „fortărețe” care se izolează în raport cu lumea exterioară pentru păstrarea purității revoluționare de care se consideră animate încercând, în același timp, să o extindă la nivelul societății din care fac parte și, ulterior, asupra întregii lumi. Componenta ideologică a partidelor sau, în cazul în care ajung la putere, a regimurilor leniniste reprezintă chintesența modului în care gândesc și acționează: legitimitatea ultimă este plasată întotdeauna într-un viitor pe care numai partidul este îndreptățit să îl construiască acționând ca depozitar al „legilor științifice” sau al „forțelor istorice” care guvernează, implacabil, devenirea umanității. Demersul leninist se consideră deci și pretinde să fie considerat științific, dar prin aceasta nu reușește decât să probeze pseudo-științificitatea sa, așa cum demonstrează convingător Alain Besançon. Spre deosebire de regimurile fasciste, unde conducătorul („führerul”), este garantul ultim al partidului, care există și acționează exclusiv ca voință instituționalizată a acestuia, în regimurile leniniste partidul este pe primul loc¹. Sigur, în cazul

* Asistent la Universitatea de Vest, Timișoara; e-mail: copilasemanuel@yahoo.com

¹ Vezi Kenneth Jowitt, *New world disorder. The leninist extinction*, Berkeley & Los Angeles, University of California Press, 1993; Alain Besançon, *Originile intelectuale ale leninismului*, București, Humanitas, 1992. Documentarea pentru acest eseu se datorează parțial unui grant AMPOSDRU (Investește în oameni! FONDUL SOCIAL EUROPEAN, Programul Operațional Sectorial pentru Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, proiectul „STUDIILE DOCTORALE FACTOR MAJOR DE DEZVOLTARE AL CERCETĂRILOR SOCIO-ECONOMICE ȘI UMANISTE”), obținut din partea Universității „Babeș-Bolyai” pe perioada studiilor doctorale.

majorității regimurilor leniniste, rolul partidului s-a estompat progresiv în raport cu cel al secretarului său general; de asemenea, nevoite să supraviețuiască într-o lume ostilă ideologic în care șansele revoluției globale se diminuau în progresie geometrică, regimurile leniniste au încorporat elemente de naționalism, pretinzând că îl epuraseră de excrescențe „burgheze” (șovine și agresive). În acest sens, adaptarea diferitelor leninisme la o lume invariabil „burgheză” se traduce prin graduala lor fascizare, conștientă sau inconștientă.

Prin leninism romantic înțeleg ideologia regimului comunist român instalat la putere după 1965, vizibilă mai ales începând cu 1971, anul celebrelor „teze din iulie”. Spre deosebire de alte tipuri de leninism, care renunțaseră la spiritul revoluționar preferând conviețuirea cu „imperialismul”, pe care îl abordau pe filieră politică și mai puțin ideologică, lăsându-se astfel lovite și renunțând – sub umbrela conceptuală soporifică a unei lumi structurate de idei și valori în esență comune – la bunul lor cel mai de preț, militantismul revoluționar ce oferea măsura rațiunii lor existențiale, leninismul romantic s-a radicalizat progresiv, autoizolându-se pentru a se proteja de fluxul ideologic „burghez” din a doua jumătate a secolului XX care îi submina proiectul revoluționar. De ce romantic? Nicolae Ceaușescu a avut permanent o viziune romanțată asupra trecutului României, alcătuit în optica sa din eroi care au articulat momente mărețe, glorioase pentru afirmarea prezenței românești în politica și cultura europeană, fiind totodată de un naționalism extrem. Compara deseori PCR cu un „Făt Frumos” aflat într-o înclăștare de proporții epice cu „balaurii lumii moderne”, toți subsumabili detestabilului „imperialism”². Leninismul romantic nu echivalează însă cu gândirea lui Ceaușescu, deși a fost impulsionat masiv de psihologia acestuia. Nu. Întreg aparatul propagandistic al PCR, gândirea militară conturată în Republica Socialistă România (RSR), la rândul ei naționalistă, prejudecățile naționaliste ale populației înseși – toate aceste categorii intră în componența leninismului romantic, un construct ideologic impus „de sus”, dar bazat pe recuperarea și „leninizarea”, dacă se poate spune așa, a unor structuri mentale care încorporau și încorporează încă un naționalism persistent, maturat de-a lungul secolelor – „de jos” deci. Chiar dacă mulți dintre activiștii PCR au fost, utilizând vocabularul vremii, „oportuniști”, propaganda permanentă, desfășurată de-a lungul mai multor ani sau zeci de ani, le-a inoculat fără doar și poate tipare cognitive romantice leniniste. În plus, Ceaușescu a știut să își planifice din timp ascensiunea politică. Responsabil fiind, la începutul anilor '60, de selecția „cadrelor”, viitorul secretar general al PCR a profitat de avantajele importante sale poziții administrative, plasând în posturi cheie, atât la nivel de partid, cât și de stat, oameni fideli lui. După ce a ajuns la putere, Ceaușescu a transformat această practică într-o regulă de bază a avansării politice în RSR. Astfel, nomenclatura avea tot interesul să îl susțină pentru a își păstra și amplifica privilegiile. În tot acest timp, propaganda oficială era, pe lângă un instrument al puterii, pliat pe necesitățile politice ale momentului, *Weltanschauung*-ul însuși al PCR.

² Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român, 3-5 noiembrie 1971, București, Edit. Politică, 1971, p. 66-68.

Leninismul romantic, o combinație între leninism (rolul sacrosanct al partidului, construirea materială și ideologică a „socialismului”, peremptoriu proiectivă) și naționalism (denumit de obicei „patriotism revoluționar socialist”, dar care, neavând puterea ideologică necesară pentru a convinge populația de diferențele sale în raport cu naționalismul „burghez” și făcând apel, paradoxal, tocmai la naționalismul latent și totodată funciar al acesteia, a sfârșit într-o xenofobie paranoică și vulgară) – a încercat să ofere o nouă identitate societății românești pentru a o ermetiza astfel în raport cu amploarea pe care o luase spiritul „burghez” în afara granițelor țării, chiar și în celelalte regimuri leniniste ca Iugoslavia, Ungaria sau chiar Uniunea Sovietică din perioada conducerii lui Brejnev și, mai ales, Gorbaciov³. O identitate „paramodernă”⁴, în care modernitatea materială (dezvoltare economică tehnologică, atitudine pozitivă în general) coexistă cu valori proprii romantismului filosofic german (mișcare intelectuală care a stat la baza dezvoltării intelectuale a fascismului, un secol mai târziu), total anti-moderne: ierarhie axiologică și socială, perceperea politicii ca o relație organică între conducător și supuși, bazată pe „iubire”, ridicarea eroismului individual și constituirii unei lumi de eroi morali și spirituali la rang suprem etc.⁵ Exact ceea ce presupunea formarea „omului nou”, dotat cu „conștiință socialistă”, capabil și, mai presus de toate, convins de necesitatea „construirii socialismului” în formă romantic leninistă.

Pe de altă parte, leninismul romantic a dat dovadă întotdeauna de pragmatism, colaborând masiv, economic și politic, cu state capitaliste. În acest caz însă, valorizată era nu colaborarea în sine, ci posibilitatea ca avantajele ei să transforme RSR într-o țară „mediu dezvoltată”, tot mai puternică în plan internațional și deci tot mai capabilă să facă față unei lumi eminentemente „burgheze”, confruntată însă cu extinderea comunismului la nivel global, mai ales în ceea ce privește statele lumii a treia. Acestea i se păreau lui Ceaușescu, întocmai ca lui Mao, forța politică de bază a viitorului cu care se putea contesta și finalmente răsturna „imperialismul” prin intermediul sacrosanctei revoluții globale. În plan ideologic însă, leninismul romantic a depus eforturi permanente pentru a contracara activ amenințarea „burgheză” internațională, vizibilă începând cu anii '70 în special prin conceptul drepturilor umanitare. Vom vedea în continuare cum au fost legitimate drepturile omului ca instrument de politică

³ Am avansat, în articolul *Counter-idea of the 20th century. Varieties of Leninism in Soviet and post-Soviet Russia*, aflată în proces de recenzare la revista „Theory and Society”, o tipologie a leninismelor sovietice, după cum urmează: leninism revoluționar (clasic), post-revoluționar (stalinism), europeanizat (hrușciovism), sistemic (brejnevism) și post-bolșevic (gorbaciovism). Fără a intra în amănunte, consider primele trei tipuri revoluționare, în sensul în care, în diferite grade, apreciau revoluția globală ca inevitabilă și acționau, în diferite modalități, pentru reificarea ei, în timp ce la ultimele două substanța revoluționară dispare, în primul caz datorită utilizării unor mijloace strict politice și renunțării voalate la ideologie în raporturile cu „imperialismul”, iar în ultimul caz datorită repudierii dimensiunii bolșevice a leninismului, a „centralismului democratic” care institua infailibilitatea partidului comunist și rolul său de călăuză unică a procesului revoluționar.

⁴ Termenul îi aparține lui Sorin Adam Matei și a fost dezvoltat în lucrarea *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Compania, 2007.

⁵ Vezi Nicolae Râmbu, *Romantismul filosofic german*, Iași, Polirom, 2001.

internațională prin acordurile de la Helsinki și maniera în care leninismul romantic a oferit conceptului un sens alternativ în încercarea de a articula un contradiscurs prin care să submineze și decredibilizeze accepțiunea occidentală a termenului. Confruntat cu amenințarea burgheză din exterior, dar și din interior, societatea fiind permanent un dușman datorită insuficienței sale maturizării ideologice, leninismul romantic a resimțit din plin, ca toate celelalte regimuri leniniste, impactul amenințător al noii filosofii politice care lovea direct în eșafodajul legitimității sale ideologice, niciodată suficient consolidată.

HELSINKI 1975: VIZIUNI IDEOLOGICE CONCURENTE ASUPRA SECURITĂȚII EUROPENE

Înainte de semnarea Actului Final de la Helsinki, istoria Conferinței pentru Securitate și Cooperare în Europa (CSCE) a cuprins peste două decenii de dezbateri, mai mult sau mai puțin intense sau frecvente, între Moscova și Washington. Prima inițiativă în acest sens a aparținut ministrului de Externe sovietic Viaceslav Molotov și s-a consumat, fără succes, în 1954. Moscova dorea organizarea unei conferințe europene, în absența Statelor Unite, pentru a legitima noua repartizare a forțelor pe continent, cerând în același timp abolirea nou înființatului NATO. Proiectul conferinței a intrat într-un con de umbră până când, în 1969, la un an după intervenția OTV în Cehoslovacia, nerăbdătoare să obțină un acord oficial asupra situației geopolitice europene, Uniunea Sovietică a reînnoit propunerea, acceptând, de această dată, participarea Statelor Unite și continuarea existenței NATO. Confirmând lipsa de fler revoluționar a leninismului sistemic, Kissinger notează: „Odată ce Conferința pentru Securitate Europeană nu a mai avut ca scop înlocuirea Alianței Atlantice și a confirmat Statele Unite ca putere europeană, politica sovietică s-a găsit în defensivă. Scopul stabilizării relațiilor dintre cele două blocuri (...) simboliza că, cel puțin în ceea ce privește Europa, Moscova va fi de acum înainte în defensivă, încercând să păstreze ceea ce obținuse.”⁶ În ciuda analizei partinice a lui Kissinger care, în bună tradiție realistă americană, exagera amenințarea sovietică pentru a o putea contracara mai bine utilizând mijloace în mare măsură similare cu cele pentru care blama Kremlinul că le folosește, sporind astfel insecuritatea Moscovei și implicit dilema securității globale – fostul secretar de stat în cadrul administrației Ford analizează pertinent poziția internațională a Uniunii Sovietice la jumătatea anilor '70.

După cum se știe, CSCE a conținut trei piloni majori: „securitate, cooperare economică și cooperare umanitară.”⁷ Așa cum își amintește fostul ambasador sovietic la Washington, Anatoli Dobrânin, Moscova nu a fost interesată decât de menținerea

⁶ Henry Kissinger, *Years of renewal*, New York, Touchstone, 2000, p. 635-637.

⁷ Anatoly Dobrynin, *In confidence. Moscow's ambassador to six Cold War presidents*, Seattle, London, University of Washington Press, 1995, p. 345.

securității și intensificarea relațiilor economice, refuzând sau minimalizând importanța drepturilor omului. Occidentul nu a cedat și, în final, Brejnev și acoliții săi au semnat documentul final. Ambele părți făcuseră concesii, considerând însă că, în ansamblu, rezultatul le va fi favorabil pe termen mediu și lung⁸. Calculele sovietice s-au dovedit a fi însă greșite. Deși au existat rețineri majore în Biroul Politic al PCUS relativ la semnarea variantei finale, negociată cuvânt cu cuvânt de către experții și politicienii celor două tabere, a documentului, Leonid Brejnev a înclinat balanța în favoarea semnării documentului. Secretarul general al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) s-a dovedit sensibil la publicitatea pozitivă pe care ar fi câștigat-o atât acasă, „când publicul sovietic ar fi aflat de înțelegerea finală asupra granițelor postbelice pentru care a sacrificat atât de mult”, cât și în Occident. „În ceea ce privește problemele umanitare, acestea ar fi putut fi menționate acasă doar vag, fără prea multă publicitate. El a crezut că asta nu va aduce prea multe neazuri în interiorul țării noastre. Dar s-a înșelat. Situația disidenților sovietici nu s-a schimbat desigur peste noapte, dar au fost fără doar și poate încurajați de acest document istoric. Însăși publicarea sa în *Pravda* i-a conferit greutatea unui document oficial. A devenit gradual un manifest al mișcării disidente și liberale, o evoluție total dincolo de imaginația conducerii sovietice (subl. în orig.).”⁹

Așa cum urmează să vedem, centrul moscovit a avut mari probleme ideologice și politice, atât la nivelul Uniunii Sovietice, cât și al întregului „lagăr socialist” – datorită acceptării variantei „burgheze” a drepturilor omului. Dar, pe de altă parte, nici secretarului de stat Henry Kissinger nu i-a fost ușor să convingă vocile ultraconservatoare din cadrul Congresului de utilitatea conferinței. Acestea considerau că, dimpotrivă, Washingtonul a făcut cele mai mare concesii ideologice prin legitimarea existenței lagărului socialist¹⁰. Dar Occidentul, în timp ce accepta granițele europene de după 1945, introducea, la insistența expresă a RFG, posibilitatea reunificării teritoriale pașnice. Dacă până atunci separarea dintre cele două Germanii fusese considerată «inviolabilă», se deschisese de acum calea, cel puțin la nivel teoretic, a unei reunificări non-violente a Germaniei¹¹, care va avea loc mult mai repede decât putea cineva să prevadă în acel moment.

Se poate observa, din această scurtă și incompletă introducere în problematica abordată în cadrul CSCE, ce a constituit „mărul discordiei” între cele două părți: semnificația acordată drepturilor omului, o filosofie ce va subîntinde politica externă americană în a doua jumătate a anilor '70. Din articolul șapte al celui de-al treilea pilon reiese clar sensul occidental, liberal al sintagmei: „Statele participante vor

⁸ R.J., Vincent, *Human rights and international relations*, New York, Melbourne, Cambridge University Press, 1995, p. 66.

⁹ Dobrânin, *op. cit.*, 346; vezi, pentru o trecere în revistă a grupurilor care au devenit un fel de societate civilă incipientă a Uniunii Sovietice, Alexandr, Stăkalin, *Mișcările neoficiale din Uniunea Sovietică. Sfârșitul anilor 1970-1985*, în Romulus, Rusan, (ed.), *Anii 1973-1989: cronică unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academica Civică, 2003, p. 877-881.

¹⁰ Dobrynin, *op. cit.*, p. 347-348.

¹¹ Kissinger, *op. cit.*, p. 639.

respecta drepturile omului și libertățile fundamentale, inclusiv libertatea de gândire, conștiință, religie sau credință, pentru toți fără distincție de rasă, sex, limbă sau religie»¹².

Leninismul sistemic interpreta însă în manieră diferită drepturile omului. Ca la orice tip de leninism, semantica sa discursivă era orientată înspre viitor. Prezentul și trecutul contau doar în măsura în care puteau fi utile viitorului comunist. Astfel, în societățile occidentale, drepturile omului erau considerate nimic altceva decât o minciună ideologică bine înrădăcinată prin care conștiința revoluționară a maselor era peremptoriu amputată. Omul nu era cu adevărat liber atâta timp cât statul continua să existe, o știm de la Lenin; dar, pe de altă parte, se bucura de mai multe drepturi și libertăți în cadrul regimurilor leniniste, care pretindeau că aboliseră conflictele de clasă a căror expresie o reprezentau statele „burgheze”, pentru că aboliseră înseși clasele poziționate la baza acestui conflict. Adevăratele drepturi ale omului aveau să se nască abia după declanșarea revoluției mondiale, înspre a cărei înfăptuire numai Moscova putea jalona calea. Existau disidenți în Uniunea Sovietică? Nu erau decât niște instrumente lipsite de personalitate și manipulate de către capitalismul global; mai mult, ei reprezentau o minoritate insignifiantă în interiorul unei societăți sovietice care ar fi subscris imperativelor ideologice ale PCUS¹³. Această argumentare nu invalidează teza de la care am pornit în ceea ce privește leninismul sistemic, și anume, evanescența flerului său revoluționar. Principiile ideologice începuseră să conteze tot mai puțin pentru leninismul sistemic, așa cum se poate observa și din acceptarea în cele din urmă a variantei occidentale de drepturi ale omului. Tot ce îl interesa era stabilitatea politică, internă și externă, și tocmai aceasta a fost afectată masiv de grupurile de disidenți sovietici impulsionate de rezultatul conferinței. Din punct de vedere ideologic, adoptarea, fie și superficială, a principiilor liberale în privința drepturilor omului s-a dovedit a fi rezultatul unei comodități inacceptabile în cadrul a ceea ce ar fi trebuit să fie lupta împotriva realității „burgheze”, antrenând o anemizare a „vigilenței revoluționare” care s-a soldat cu „îmburghezirea” lentă și inevitabilă a leninismului sistemic însuși. Orice leninism autentic, revoluționar, își derivă existența și sensul din ofensiva permanentă împotriva lumii înconjurătoare; odată ce se mulțumește cu poziția dobândită și încearcă obținerea unui armistițiu, războiul este ca și pierdut: poate supraviețui sub formă politică, dar într-o lume care îi dictează coordonatele ontologice și pe care nu mai are nicio speranță să o înlocuiască cu propriul proiect ideologic, ci doar să se lase iremediabil înghițit de ea. Noile principii umanitare avansate de către Occident au jucat tocmai acest rol, delegitimând profund și durabil atât leninismul sistemic, cât și toate celelalte regimuri leniniste. „«Grupuri de monitorizare Helsinki» s-au înmulțit în câteva țări din blocul de est, dintre care cel mai faimos a fost Charta 77 în Cehoslovacia. Ei au interpretat Actul Final de la

¹² *The Helsinki Accords*, în Gale, Stokes, (ed.), *From stalinism to pluralism. A documentary history of Eastern Europe since 1945*, New York, Oxford University Press, 1991, p. 160-162.

¹³ Vincent, *op. cit.*, 61-75.

Helsinki drept consacra drepturilor omului în dreptul internațional – o viziune pe care noi o susținem din plin.”¹⁴

Pentru avantajele ei politice și geopolitice evidente, aș adăuga. Trebuie menționat aici că, mai ales în timpul administrației Carter (1977-1980), drepturile omului, pe lângă un concept moral subiacent viziunii democratic-militante a Statelor Unite asupra rolului lor la nivel global, reprezentau și un formidabil instrument de presiune politică la adresa regimurilor leniniste. Dobrynin își amintește că președintele Carter „chiar credea că este moral justificat să apere drepturile omului”, dar, în același timp, „a văzut chestiunea ca armă propagandistică convenabilă (sic!) pentru a-și manifesta nemulțumirea publică în detrimentul acordurilor asupra altor chestiuni majore din relația sovieto-americană”¹⁵, cum ar fi cooperarea economică sau negocierile pentru dezarmare și nonproliferație nucleară. Pentru consilierul principal în probleme de siguranță națională al lui Carter, Zbigniew Brzezinski, administrația Ford nu a fructificat îndeajuns la nivel internațional ideea drepturilor omului care, credea el, putea fi o contrapondere ideologică utilă prezumțivelor tendințe expansioniste ale comunismului global¹⁶.

O abordare de-a dreptul militantă a drepturilor omului, cu mult mai ofensivă în plan moral decât cea kissingeriană. Și, de asemenea, mai puțin eficientă: președenția lui Carter s-a dovedit a fi, cel puțin din punct de vedere internațional, dezastruoasă: a condus la reinstaurarea unui climat geopolitic tensionat între Washington și Moscova, nu a avut niciun efect major asupra Lumii a Treia sau a Europei de Est, în afară de potențarea diferendelor deja existente, și, în plus, a pierdut, utilizând terminologia aceluiași Brzezinski, un „pivotal geopolitic” (2000) important în Orientul Mijlociu: Iranul, care s-a transformat dintr-un regim proamerican într-o teocrație antioccidentală ce creează și astăzi tensiuni majore în regiune.

Revenind la momentul Helsinki 1975, se poate afirma că RSR și-a făcut simțită prezența în cadrul pregătirilor pentru conferință, insistând asupra necesității de a trata statele în mod egal la nivel internațional, de a renunța la forță în rezolvarea disputelor dintre state, de a recunoaște inviolabilitatea frontierelor existente și, un punct foarte important pentru Ceaușescu, „neamestecul în treburile interne”¹⁷. Lui Kissinger i-au fost aduse la cunoștință direct, cu această ocazie, dorințele României, Poloniei și chiar Ungariei de a obține spații de manevră crescute în raport cu centrul moscovit¹⁸. Bucureștiul s-a remarcat însă în special prin neacceptarea vehementă a variantei „burgheze” a drepturilor omului, fapt care a îngreunat procedural desfășurarea conferinței, dar mai ales continuarea discuțiilor principiilor emise în cadrul acesteia în

¹⁴ Kissinger, *op. cit.*, p. 648; vezi și Patricia González-Aldea, *Helsinki 1975. Începutul sfârșitului. Degradarea regimului din România și singularitatea lui în blocul de Est, 1975-1990*, București, Curtea Veche, 2008, p. 42-43.

¹⁵ Dobrynin, *op. cit.*, p. 389.

¹⁶ Zbigniew Brzezinski, *Power and principle. Memoirs of the national security adviser, 1977-1981*, New York, Farrar, Straus, Giroux, 1983, p. 124.

¹⁷ González-Aldea, *op. cit.*, p. 32.

¹⁸ Kissinger, *op. cit.*, p. 645.

anii următori. Să vedem deci ce avea de reproșat leninismul romantic noii ofensive ideologice a imperialismului și cum a încercat să o instrumenteze activ pentru a-și pune în aplicare planurile.

LENINISMUL ROMANTIC DESPRE SECURITATEA EUROPEANĂ...

Comuniștii români au urmărit cu deosebit interes pregătirile pentru CSCE încă de la finalul anilor '60, când Moscova a reluat inițiativa conferinței. Ceaușescu spera să câștige o pondere mai mare pentru RSR la nivel european și, de ce nu, planetar, vehiculând temele sale preferate în acest ultim domeniu: renunțarea la război și la „*amenințare cu forța*”, impulsivitatea „*proletariatului internațional*”, în special a muncitorimii „*din țările capitaliste*” în lupta de obținere a drepturilor sale sociale și politice, de care era sistematic jefuit de către guvernele aservite „imperialismului”, susținerea tineretului și a femeilor în plan internațional (sigur, doar în măsura în care posedau sau dezvoltau o „conștiință socialistă” adecvată), rolul în creștere al „*statelor mici și mijlocii*” în lume și necesitatea morală a „egalizării” decizionale a tuturor statelor în problematica internațională, renunțarea la „*politica blocurilor*” și desființarea concomitentă a NATO și OTV, o măsură necesară în vederea eliminării „*bazelor militare străine*” și a „*retrager[ii] tuturor trupelor de pe teritoriile altor state în limitele frontierelor lor naționale*” și, nu în ultimul rând, referitor la aspecte strict europene, „*recunoașterea existenței celor două state germane*”, RDG și RFG, „*și dezvoltarea unor relații normale cu acestea, în vederea participării lor la rezolvarea tuturor problemelor europene* (subl. în orig.)”. Bineînțeles, numai socialismul (leninismul romantic) putea oferi soluții judicioase și de durată acestei largi game de dificultăți internaționale¹⁹.

Observăm, în cadrul descrierii de mai sus, propuneri de natură să irite în general marile puteri, Statele Unite și Uniunea Sovietică, având, în general, o tușă maoistă: egalizarea raporturilor juridice, dar implicit și politice și economice dintre state sau respectarea necondiționată a suveranității și independenței fiecărui stat ca premisă a dezvoltării și afirmării internaționale plene a „ființei sale naționale”, un deziderat romantic recuperat pe coordonate leniniste din doctrina pașoptistă. Între dezvoltarea internă, dogmatică și opresivă, și dezvoltarea externă (aparent) democratică a

¹⁹ Nicolae Ceaușescu, *România și securitatea europeană*, în *România pe drumul construirii societății socialiste multilateral dezvoltate*, București, Edit. Politică, 1970, p. 39-56; vezi și Nicolae Ceaușescu, *Rolul hotărâtor al popoarelor în determinarea unui nou curs în viața internațională*, București, Edit. Politică, 1988, p. 199-274; *Politica externă a României socialiste*, București, Edit. Politică, 1972, p. 146-191; Constantin Ene (coord.), *România. Douăzeci de ani de diplomație multilaterală*, București, Edit. Politică, p. 46-129; Edwin Glaser, *Dreptul statelor de a participa la viața internațională*, București, Edit. Politică, 1982; Romulus Neagu (coord.), *Dezangajarea militară și dezarmarea în Europa*, București, Edit. Politică, 1980; Ion Bodunescu, *Diplomația românească în slujba independenței*, vol. I și II, Iași, Junimea, 1988, p. 311-327; Radu Bogdan, *România și procesul securității europene*, București, Edit. Politică, 1988.

leninismului romantic nu există nici o „ambiguitate”²⁰: în ambele ipostaze, leninismul romantic se adresează unui public diferit de la care are așteptări diferite: în primul caz, are toate pârghiile coercitive necesare pentru controlul și îndoctrinarea populației cu propriul proiect ideologic; în al doilea caz, raportul de putere fiind inversat, încearcă să convingă taberele care contează în plan internațional, Occidentul (că este democratic), „lagărul socialist” (că este și va rămâne întotdeauna fidel „construirii socialismului”) și Lumea a Treia (că luptă pentru o „nouă ordine internațională” în care „statele mici și mijlocii” să conteze la fel de mult ca și cele mari în plan extern). Între orientarea internă și cea externă a leninismului romantic nu există nicio discontinuitate ideologică; aceasta apare doar atunci când leninismul romantic este analizat în manieră ne-empatică, printr-o lupă conceptuală „burgheză”, fără a se ține cont de obiectivele sale pe termen lung.

Legat de fazele preliminare ale conferinței, reprezentantul RSR Valentin Lipatti a protestat, în 1972, împotriva deținerii de către Marea Britanie, Franța, Uniunea Sovietică și Statele Unite a câte trei locuri, în timp ce celelalte state trebuiau să se mulțumească numai cu două. „Diplomația română a dat roade, astfel că a doua zi toate delegațiile beneficiau de câte două locuri.”²¹ În cadrul conferinței propriu-zise, RSR nu s-a poziționat clar nici de partea Occidentului, nici de cea a „lagărului socialist”, nici nu a depus eforturi deosebite pentru a se integra în tabăra Lumii a Treia; a adoptat, în afara problematicii drepturilor omului, unde s-a dovedit a fi mai vehementă decât Uniunea Sovietică însăși, un ton distinct, încercând să obțină cât mai multe avantaje, indiferent de proveniența lor. La fel au procedat, din motive mai mult sau mai puțin similare, Spania, Iugoslavia și Vaticanul²². În general, se poate aprecia că RSR a căutat să devină o prezență cât mai vizibilă în cadrul conferinței, încarnând ideea romantică a lui Ceaușescu a micului „Făt-Frumos” înțeleșt într-o eroică luptă cu „balaurii lumii moderne”²³, dar nu a reușit, spre frustrarea secretarului general al PCR, să-și depășească implacabila condiție de stat mic (sau mijlociu) și deci prea puțin relevant în cadrul logicii dihotomice a Războiului Rece. „«A avut o participare fertilă și perfidă»”, apreciază diplomatul spaniol Jorge Fuentes, „«de multe ori inoportună, înfrântă alteori, dar mereu plină de imaginație».”²⁴ Cu siguranță, o imaginație impregnată de romantism. RSR a deranjat într-o anumită măsură chiar și Uniunea Sovietică, prin insistențele ei permanente asupra respectării suveranității naționale și a neingerinței în afacerile interne, deoarece, așa

²⁰ Așa cum susține Vladimir Tismăneanu în articolul *The ambiguity of Romanian national communism*, „Telos”, nr. 60, 1984, p. 65-79, sau Noel Bernard în lucrarea *Aici e Radio Europa Liberă*, București, Observator, 1990, p. 18.

²¹ González-Aldea, *op. cit.*, p. 19.

²² *Ibidem*, p. 27.

²³ Vezi *Rolul conducător al partidului în întreaga viață politică, economică și socială*, București, Edit. Politică, 1972, p. 325-326.

²⁴ González-Aldea, *op. cit.*, p. 28.

cum am amintit, scopul major al Moscovei la CSCE a constat în legitimarea influenței sale asupra Europei de Est²⁵.

După semnarea Actului Final, s-a pus problema continuării conferinței în vederea implementării și dezvoltării principiilor pe care le adusesese în prim-plan. Dintre statele socialiste, România și Iugoslavia s-au remarcat prin susținerea acordată inițiativei, prin care sperau, mai ales prima, să își lărgească puterea de decizie în raport cu Moscova. Un mediu internațional mai puțin tensionat ar fi permis RSR să se concentreze asupra intereselor sale de politică externă fără a irita prea puternic Moscova²⁶. În general însă, în „lagărul socialist” predomina teama că Occidentul va utiliza conferința ca un mijloc de sporire a injoncțiilor pentru respectarea principiilor umanitare, asupra cărora se ajunsese, pentru prima dată, la un acord oficial. Pe de altă parte, și statele vestice erau îngrijorate de posibilitatea transformării conferinței într-o rampă de lansare a propagandei comuniste înspre Occident. Temerile care s-au adeverit în cele din urmă au fost cele ale statelor socialiste. Pus în postură defensivă din punct de vedere politic, leninismul sistemic nu mai posedă forța revoluționară necesară pentru a se afla în avangarda luptei împotriva imperialismului. Sigur, și conjunctura internațională era profund diferită de cea din deceniile precedente și, foarte important, dezvoltarea spectaculoasă a tehnologiei mediatice a permis subminarea în profunzime a propagandei leniniste, forțând regimurile de această natură fie să se „îmburhezească”, voluntar sau involuntar, fie să se radicalizeze. RSR a ales, în virtutea elanului revoluționar al leninismului romantic, a doua variantă.

Următoarea întâlnire a CSCE a avut loc la Belgrad, între 1977 și 1978. Valentin Lipatti, ambasadorul RSR la conferință, apreciază că s-a încheiat „cu rezultate nesatisfăcătoare”²⁷. Într-adevăr, minimumul de consens obținut la Helsinki a dispărut: în timp ce Estul insista asupra chestiunilor politice și economice, Vestul nu ezita să îl lovească în punctul cel mai vulnerabil, (ne)respectarea angajamentelor umanitare. Divergențele s-au amplificat și, în absența unei concluzii comune, s-a recurs la repetarea mecanică a declarațiilor conținute în Actul Final²⁸. După Lipatti, în cadrul conferinței de la Belgrad s-a insistat excesiv asupra aspectelor ideologice, umanitare, neglijându-se corelativ problemele de natură economică sau socială. Un alt minus al reuniunii ar consta în faptul că a fost pur consultativă, „neavând capacitatea de a adopta decizii” constrângătoare pentru participanți²⁹. Cu alte cuvinte, RSR, ca și celelalte state socialiste, fusese deranjată de faptul că statele occidentale îi reproșaseră absența punerii în practică a respectării drepturilor omului, fapt care a dus la sterile și

²⁵ Robert King, *Romania and European security*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, Arhiva 1989, 20 iulie 1972, p. 1-25.

²⁶ King, *art. cit.*, p. 3-4.

²⁷ Valentin Lipatti, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, București, Edit. Politică, 1985, p. 137.

²⁸ González-Aldea, *op. cit.*, p. 62-65.

²⁹ Lipatti, *op. cit.*, p. 139.

inutile „polemici și confruntări cu caracter ideologic”; pe de altă parte însă, Lipatti critică, oarecum paradoxal, și caracterul „consultativ” al reuniunii, incapabilă să stabilească decizii cu caracter obligatoriu pentru statele participante. Înțelegem de aici că RSR dorea ca Occidentul să poată fi constrâns legal să îi ofere avantaje de natură materială, fără a i se recunoaște dreptul mutual, în virtutea aceleiași conferințe, de a o chestiona în privința principiilor umanitare asumate. În acest punct era invocat principiul „non-intervenției în afacerile interne” și al suveranității naționale. O poziție internațională tipică leninismului romantic.

La conferința de la Madrid, derulată între 1981-1983, polemicile inter-ideologice s-au amplificat, iar tensiunile politice au cunoscut cote maxime. Intervenția sovietică în Afghanistan și continuarea presiunilor occidentale sub forma necesității respectării drepturilor omului au contribuit din plin la declinul relaxării tensiunilor globale, începută în urmă cu un deceniu. În ceea ce privește conferința de la Viena, derulată în a doua jumătate a anilor '80, situația se schimbă radical odată cu ajungerea lui Mihail Gorbaciov la conducerea Uniunii Sovietice. Noul secretar general al PCUS va fi mult mai receptiv la problemele de natură umanitară, facilitând astfel dialogul Est-Vest și având o contribuție generală enormă la încheierea Războiului Rece³⁰. RSR va rămâne însă pe aceleași poziții inflexibile: invadat din toate părțile de contraofensiva ideologică „burgheză”, leninismului romantic nu îi va mai rămâne decât apărarea activă, tradusă printr-o luptă inevitabil pierdută – și tocmai de aceea glorificată romantic. RSR va obstrucționa, în cazul acestei conferințe, ratificarea unui document final, contestând „libertatea de expresie și de asociere”, chiar și în ceea ce privește temele ecologice. Sindromul „fortăreței asediate” teoretizat de către Kenneth Jowitt i se aplică acum perfect leninismului romantic.

Până la comportamentul internațional al leninismului romantic în a doua jumătate a anilor '80, se pot constata însă o radicalizare progresivă a tonului propagandistic împotriva variantei „burgheze” a drepturilor omului afirmată în cadrul CSCE, concomitent cu reducerea până la eliminare a informațiilor despre acest subiect în presa română³¹. Astfel că, în 1981, Dumitru Tinu putea condamna vehement obligațiile umanitare care îi reveneau RSR prin prisma CSCE, argumentând că numărul disidenților este infim ca procent în cadrul populației totale, aceștia nefiind, în ultimă instanță, decât „victime ale propagandei de instigare la emigrări desfășurate de cercurile reacționare, ostile destinderii, aflate în slujba monopolurilor interesate să sporească rândurile milioanele de dezdăcănați pribegi, forță de muncă ieftină, sursă sigură de supraprofituri. Acestea sînt adevăratele scopuri... «umanitare» ale campaniei demagogic declanșate după Conferința de la Helsinki și care urmărea transformarea reuniunilor europene într-un fel de «tribunale internaționale» destinate să judece politica diferitelor state, legile lor interne.”³²

³⁰ González-Aldea, *op. cit.*

³¹ *Ibidem*, p. 43; vezi și Ceaușescu, *Rolul hotărîtor al popoarelor...*, p. 270.

³² Dumitru Tinu, *Conceptul românesc despre securitatea europeană și problema drepturilor omului*, în Constantin, Vlad (coord.), *România și securitatea europeană*, București, Edit. Politică, 1981, p. 159.

Oricât ar părea de paradoxal pentru poziția internațională în care se afla, RSR dorea să impună regulile jocului, nu să accepte sau să accepte doar selectiv regulile create de către ceilalți participanți la CSCE. Așa cum am amintit, se insista asupra dezarmării (în primul rând deoarece RSR nu dispunea de un arsenal impresionant), asupra pacificării și „democratizării” relațiilor internaționale (care echivala cu egalizarea puterii de decizie a tuturor statelor în plan extern și adoptarea deciziilor numai prin consens – o măsură care curta aparent moralitatea „burgheză”, fiind însă imposibil de transpus în practică, în ciuda elanului bombastic al diplomației românești, și tocmai din acest motiv romantică; Ceaușescu și-ar fi adus astfel contribuția la crearea premiselor pentru soluționarea celor mai spinoase divergențe internaționale, devenind un lider de talie globală) și, în sfârșit, asupra articulării unui cadru european de securitate prin cooperare economică și politică, nu neapărat culturală și socială. De fapt, argumentează Romulus Neagu, principiile de bază ale CSCE nu ar fi reprezentat altceva decât confirmarea gândirii inovatoare a lui Ceaușescu în plan internațional...³³ Din toată filosofia subiacentă CSCE, pentru Ceaușescu, cel mai important principiu era însă acela al inviolabilității suveranității naționale. Conform leninismului romantic, procesul dezvoltării naționale a statelor europene era mai actual ca niciodată, fiind totodată singurul garant al edificării unui socialism liber, independent, conform specificităților fiecărui „popor”. Amplificarea tendințelor, economice și politice, de supranaționalizare a Europei de Vest (Comunitatea Europeană) obstrucționa însăși posibilitatea națiunilor din această regiune de a câștiga o autentică independență. Din fericire, existau forțe sociale „sănătoase” care puteau demantela tendințele supranaționale și care, după modelul exemplar al leninismului romantic, puteau ghida popoarele europene înspre „construirea” unei variante naționale de socialism³⁴.

Ajungem astfel la interpretarea romantic leninistă a drepturilor omului, înțeleasă în „interdependență” asimetrică cu „drepturile popoarelor”³⁵. Deoarece această problemă a constituit, pe termen lung, „mărul discordiei” între „lagărul socialist” și Occident, va fi tratată separat, mai ales că RSR s-a evidențiat prin visceralitatea cu care s-a opus acceptării și implementării drepturilor omului în sensul „burghez” în care erau conținute în Actul Final. Chiar dacă noua filosofie „burgheză” a câștigat deosebit de rapid lupta împotriva regimurilor leniniste și, în particular, a leninismului romantic, merită trecut în revistă contraofensiva ideologică care i-a fost opusă de către acesta din urmă. Leninismul romantic nu s-a mulțumit să reacționeze, la fel ca majoritatea celorlalte regimuri leniniste, la provocarea ideologică a Occidentului; dimpotrivă a acționat direct și prin toate mijloacele pe care le avea la îndemână împotriva supremului inamic.

³³ Romulus Neagu, *Conferința pentru securitate și cooperare în Europa*, București, Edit. Politică, 1976, p. 261.

³⁴ *Ibidem*, p. 61-62.

³⁵ Tinu, *art. cit.*, p. 161.

... ȘI DREPTURILE OMULUI

Care era accepțiunea romantic leninistă asupra drepturilor omului? Așa cum am observat, drepturile omului nu puteau fi împlinite decât prin intermediul popoarelor, neputând fi gândite disociat de acestea din urmă. Unitatea organică dintre individ și națiune, postulată de către romantici, reprezintă un element cheie în înțelegerea drepturilor oamenilor de către Ceaușescu. Numai „poporul”, liber, suveran și independent, își poate oferi sieși un cadru adecvat pentru punerea în practică a drepturilor sale; poporul însemnând partid (și implicit stat) în termeni leniniști și Ceaușescu, partid, stat în termeni romantic leniniști, putem pricepe astfel de ce „înfăptuirea drepturilor omului nu este de competența unor foruri internaționale, ci constituie o problemă internă, de competență națională a fiecărui stat, acesta fiind singurul care poate lua măsurile necesare pentru a asigura garantarea prin lege și exercitare în practică a acestor drepturi.”³⁶ Dimpotrivă, tendințele ilegite de supranaționalizare a respectării drepturilor omului, considera Romulus Neagu, sunt „departe de a stimula conlucrarea dintre națiuni pentru soluționarea problemelor umanitare” și „nu fac decât să învenineze atmosfera, aducând daune directe promovării drepturilor și libertăților umane.”³⁷

Cel mai important drept al omului și al națiunii din care face parte este, în concepția secretarului general al PCR, „dreptul la viață, la pace, la existența liberă și independentă”³⁸ (subl. în orig.). Drepturile omului nu pot fi asigurate într-un climat de insecuritate, belicos, nu obosea Ceaușescu să clameze; pacea deci, combinată cu o suveranitate națională intangibilă, reprezintă premisele cele mai sigure pentru soluționarea problemelor umanitare. Așa cum voi detalia în continuare, între accepțiunea occidentală, „burgheză” a drepturilor omului și cea leninist romantică nu există niciun punct de referință comun, chiar dacă Ceaușescu utiliza vocabularul umanitar occidental pentru a delegitima ideologic ofensiva „burgheză” pe teren propriu. În spatele cuvintelor lui Ceaușescu se ascundea o cu totul altă realitate; în bună tradiție leninistă, aceasta era orientată spre viitorul unde drepturile omului ar fi devenit totale. Odată ce leninismul a fuzionat cu romantismul, drepturile omului nu mai pot fi înțelese fără un cadru de referință național, a cărui dispariție devine subiect tabu. Varianta occidentală, liberală, a drepturilor omului afirma lupta pentru reificarea prezentă a acestora, în măsura posibilului. Pe lângă alte considerente, orientarea temporală diferențiază net leninismul de toate celelalte ideologii „burgheze”.

Drepturile sociale și economice, „libertatea pozitivă”, așa cum a numit-o Isaiah Berlin³⁹, erau singurele care contau în cadrul leninismului romantic. Semantica lor era

³⁶ *Ibidem*, p. 159.

³⁷ Romulus Neagu, *O.N.U. Adaptare la cerințele lumii contemporane*, București, Edit. Politică, 1983, p. 424.

³⁸ Nicolae Ceaușescu în Nicolae Ecobescu (coord.), *Drepturile omului în lumea contemporană. Culegere selectivă de documente*, București, Edit. Politică, 1983, p. 26.

³⁹ Isaiah Berlin, *Adevăratul studiu al omenirii. Antologie de eseuri*, București, Meridiane, 2001.

însă doar în aparență „burgheză”, deoarece aceste drepturi nu se puteau exercita spontan, în afara direcțiilor și limitelor impuse de către partid. În Constituția RSR din 1969, le găsim enumerate succint. Cele mai importante ar fi: „dreptul la muncă”, la „odihnă”, la „asigurare materială de bătrânețe, boală sau incapacitate de muncă”, „dreptul la învățătură”, drepturile culturale și politice ale minorităților, egalitatea sexelor, dreptul de a face parte din PCR, din care făceau parte „cetățenii cei mai înaintați și cei mai conștienți din rândurile muncitorilor, țăranilor, intelectualilor și ale celorlalte categorii de oameni ai muncii”; urmau apoi dreptul de a face parte din diferite „organizații obștești”, toate subsumate partidului și, nu în ultimul rând, „libertatea cuvântului”. Oricât am fi de tentați să îl ironizăm, ultimul drept se insera perfect logic în structura ideologică a leninismului romantic: atât „libertatea”, cât și „cuvântul” (celebra „limbă de lemn”) erau definite de către, prin și pentru partid, identificat de acum cu Ceaușescu. De altfel, se menționa în continuare că „Libertatea cuvântului, presei, întrunirilor, mitingurilor și demonstrațiilor nu pot fi folosite în scopuri potrivnice orânduirii socialiste și intereselor celor ce muncesc”⁴⁰.

Democrația „burgheză” nu putea fi altfel decât falacioasă și ipocrită, cel mult „formală”, deoarece constrângerile pe care le impune cetățenilor săi au ca finalitate beneficiul „unei minorități a societății pentru exploatarea și asuprirea majorității”. În schimb, „democrația socialistă” este singura „autentică”, deoarece „servește poporului pentru asigurarea dezvoltării societății, a progresului ei continuu”⁴¹.

În ceea ce privește drepturile politice, acestea fuseseră deja implementate în numele „eroic[ei] nostr[e] clas[e] muncitoare” care „își îndeplinește cu cinste misiunea sa istorică de clasă conducătoare a societății” și „mobilizează eforturile întregului popor pe drumul făuririi societății socialiste multilateral dezvoltate”⁴². Nemaexistând clase antagonice a căror luptă să antreneze o configurație politică inechitabilă, partinică și exploatoare pentru societate – sau existând doar ca sprijinoare ale „clasei muncitoare” sau doar ca „rămășițe” ale foștilor „capitaliști exploatați”, condamnate la dispariție – drepturile politice oferite de către leninismul romantic erau considerate mult mai verosimile în raport cu cele existente în societățile „subjugate imperialismului”: dreptul unic de a edifica, împreună cu proletariatul, ordinea „socialistă”. Cine altceva i se putea împotrivi decât „elementele de clasă”, lipsite de orice urmă de „patriotism”⁴³. Confiscând sensul naționalismului și transplantându-l pe coordonate ideologice leniniste, leninismul romantic a reușit

⁴⁰ *Constituția Republicii Socialiste România*, București, Edit. Politică, 1969, p. 7-10; Ceaușescu în Ecobescu, *op. cit.*, p. 40.

⁴¹ Nistor Prisca, *Drepturile și îndatoririle fundamentale ale cetățenilor în Republica Socialistă România*, București, Edit. Științifică și Enciclopedică, 1978, p. 308.

⁴² Ecobescu, *op. cit.*, p. 104.

⁴³ Traian Caraciuc, *Confruntări sociale în capitalismul contemporan. Situația maselor, mișcarea revendicativă, dimensiunea alianțelor antimonopoliste*, București, Edit. Politică, 1979; Aristide Cioabă, *Funcția ideologică a partidelor politice din societatea capitalistă actuală*, București, Edit. Politică, 1988.

obținerea unui anumit suport popular și crearea de confuzie, cel puțin în rândurile unor categorii sociale nehotărâte sau ostile față de proiectul său ideologic.

Dar drepturile pe care RSR le acorda cetățenilor săi nu însemnau nimic în absența îndatoririlor care, corelativ, le incumbau acestora: respectarea legislației în vigoare, îndeplinirea „serviciului militar” și, cea mai importantă obligație dintre toate, „apărarea patriei”. Aceasta era considerată „datoria sfântă a fiecărui cetățean al Republicii Socialiste România. Călcarea jurământului militar, trădarea de patrie, trecerea de partea inamicului, aducerea de prejudicii capacității de apărare a statului, constituie crimele cele mai grave față de popor și sunt pedepsite prin lege cu toată asprimea (subl. m.)”⁴⁴.

Între drepturile și datoriile cetățeanului RSR exista o interdependență „indisolubilă”. Libertățile și drepturile acordate acestora nu trebuiau înțelese în manieră individuală, „mic-burgheză” și „anarhică”, ci numai într-un context social ferm organizat care „presupune ordine, legalitate, disciplină și responsabilitate.”⁴⁵ Mai mult, „îndeplinirea cu conștiinciozitate a îndatoririlor are ca rezultat întărirea ordinii socialiste, dezvoltarea economico-socială, având ca efect o creștere a posibilității de garantare a drepturilor fundamentale, ceea ce echivalează cu ridicarea nivelului material și spiritual al omului odată cu cel al întregului popor, țelul suprem al socialismului și comunismului.”⁴⁶ Drepturile cetățenilor României erau gândite și aplicate numai prin intermediul statului-partid. Nu existau în afara acestuia, ceea ce ar fi echivalat cu existența unui climat social „anarhic” și indisciplinat care ar fi compromis dezideratul leninismului romantic de a integra societatea în programul său de „construire a socialismului” și de transformare a RSR într-o putere cât mai impozantă în plan internațional. Drepturile omului trebuiau puse în practică pentru oameni „concreți”, nu „abstracți”, fiind condiționate deci de specificități culturale, sociale, economice și politice; caracterul lor universal, postulat de către propaganda „burgheză”, nu ar reprezenta altceva decât un mijloc ilegal de intruziune în politica internă a statelor socialiste. Respingând universalitatea drepturilor omului, leninismul romantic se poziționa în continuitate directă cu gândirea conservatoare sau chiar reacționar-romantică, embrionar fascizată și fascizantă: pentru Edmund Burke sau Joseph du Maistre, drepturile omului nu puteau fi înțelese decât la nivel național. „Lui De Maistre”, scrie celebrul filosof polonez Leszek Kołakowski, „i se atribuie celebra observație că a văzut francezi, germani, ruși, dar niciodată nu a văzut un om. Ne putem întreba și noi: oare chiar văzuse vreodată vreun francez, vreun german sau vreun rus? Nu, nu putuse să-i vadă decât pe domnii Dupont, Müller sau Ivanov, dar nicidecum pe cineva care nu era decât atât: un francez, un neamț sau un rus.” În absența unei concepții universale despre demnitatea și valoarea ființei umane, nu se ajunge, mai

⁴⁴ *Constituția RSR*, p. 12.

⁴⁵ I. Ceterchi, A. Bolintineanu, N. Androne, *Drepturile omului în lumea contemporană*, București, Edit. Politică, 1980, p. 51.

⁴⁶ Prisca, *op. cit.*, 110.

devreme sau mai târziu, decât la afirmarea pretensei superiorități a unor națiuni asupra celorlalte și la „legitimarea sclaviei”, conchide ferm Kořakowski⁴⁷. Definindu-se printr-un naționalism vehement încorporat pe filieră fascizantă, leninismul romantic nu putea înțelege universalitatea drepturilor omului sau universalitatea în general, nici măcar în măsura în care o făcuse leninismul revoluționar, desigur, cu mijloace cognitive și ideologice non-„burgheze”. „Departate de a constitui o categorie abstractă de drepturi conferite omului oricând și oriunde, drepturile și libertățile acestuia au, prin urmare, un conținut istoric concret, determinat de natura și trăsăturile esențiale ale contextului lor economic, social și politic.”⁴⁸ Alte interpretări mai puțin intransigente, ca aceea a lui Victor Duculescu, recunoșteau aportul „comunității internaționale” la definirea generală a drepturilor omului, dar atrăgeau atenția că acestea trebuie filtrate în permanență de posibilitățile concrete de aplicare a lor la nivel național și adaptate astfel particularităților cultural-istorice a fiecărui popor⁴⁹.

Celor care criticau RSR pentru escamatoarea principiilor umanitare convenite prin Actul Final de la Helsinki, Ceaușescu le răspundea provocator: „aș fi deosebit de satisfăcut dacă în toate țările semnatare ale documentelor de la Helsinki drepturile omului ar fi respectate așa cum sunt respectate în România.” Urma menționarea ritualică a drepturilor enunțate și discutate mai sus, accentul fiind pus întotdeauna asupra „drepturilor popoarelor” comparativ cu cele ale indivizilor⁵⁰. „Ceea ce construim în România”, declara emfatic Ceaușescu presei străine, „este o societate care să permită manifestarea deplină a drepturilor omului, în toate domeniile.” Ipocritele și imperfectele drepturi „burgheze” ale omului păleau desigur în comparație cu perfecțiunea permanent proiectivă, niciodată sau prea puțin prezentă, a variantei romantic leniniste a principiilor umanitare. Drepturile liberale, occidentale nu reprezentau decât niște „bariere” în calea afirmării plenare a personalității umane, încearcă să ne convingă Nistor Prisca⁵¹. Mai mult, strategia ideologică „imperialistă”, pedalând excesiv asupra aspectelor umanitare, nu ar fi încercat decât devierea atenției maselor „de la problemele mari, esențiale – politice, economice și sociale – care confruntă societățile capitaliste și în general popoarele lumii”⁵² (Bărbulescu: 1983, 20). Problemele minore nu aveau deci loc pe agenda leninismului romantic. Iar încercările statelor occidentale de a constrânge RSR să accepte accepțiunea lor asupra

⁴⁷ Leszek Kolakowski, *Modernitatea sub un neobosit colimator*, București, Curtea Veche, 2007, p. 75-76.

⁴⁸ Ceterchi, Bolintineanu, Androne, *op. cit.*, p. 7.

⁴⁹ Victor Duculescu, *Drepturile omului în confruntarea ideologică contemporană. Adevărate și false valori ale demnității umane*, în Al. Tănase, Gh. Marinescu (coord.), *Confruntări ideologice contemporane*, Iași, Junimea, 1981, p. 254-255.

⁵⁰ Ecobescu, *op. cit.*, p. 62; Nicolae Ecobescu; Victor Duculescu, *Drepturile și obligațiile fundamentale ale statelor*, București, Edit. Politică, 1976, p. 117-120; Anelli Maier, *The international dimension of human rights*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, 4 aprilie 1984 p. 17.

⁵¹ Prisca, *op. cit.*, p. 112.

⁵² Petre Bărbulescu, *Ce se înțelege prin drepturile omului în lumea contemporană?*, „Era socialistă”, 10 mai, 1983, p. 20-23.

aspectelor umanitare ar fi fost, chiar și în conformitate cu normele dreptului „burghez”, ilegală, deoarece „pactele privitoare la drepturile omului nu pot fi folosite în scopul amestecului în treburile interne ale altui stat pe motiv că acel stat nu respectă prevederile pactului, după cum nu pot fi folosite pentru a stimula sau provoca la cetățenii altui stat a unor manifestări contrare ordinii sociale existente”⁵³.

În general, RSR căuta prin toate mijloacele posibile să minimalizeze importanța drepturilor omului în relațiile internaționale. În timp ce, așa cum am observat, leninismul romantic eluda în relațiile internaționale subiectul, integrându-l într-un plan secund al „problemelor mari, esențiale”, economice și sociale, apelurile la patriotism, prin care societatea ca întreg era chemată pentru a se pune la dispoziția și gradual a deveni una cu regimul – reprezentau răspunsul propagandistic la drepturile omului în politica internă⁵⁴. Ceaușescu avea toate motivele să fie îngrijorat de popularitatea și facilitatea cu care guvernele occidentale puteau utiliza fenomenul ca o formă de presiune la adresa conducerii sale, ceea ce s-a și întâmplat, în special datorită lipsei de aderență ideologică a leninismului romantic, în ciuda tuturor eforturilor depuse.

Problematica drepturilor omului în România anilor '70 ar fi desigur incompletă fără trecerea în revistă a unui nume celebru în acest sens: Paul Goma. Fără a intra în detalii, putem aminti că Goma a devenit membru al PCR în 1968, impresionat de prestația „patriotică” a lui Ceaușescu cu ocazia evenimentelor din Cehoslovacia. Avusese manifestări disidente și înainte de a comite acest gest, fiind încarcerat pentru ele. La doi ani după semnarea acordurilor de la Helsinki, Goma a tipărit și distribuit public „o scrisoare deschisă de solidaritate, adresată lui Pavel Kohout și altor semnatari a Chartei '77 cehoslovacă”⁵⁵ prin care își exprima, voalat, nemulțumirea pentru tăcerea glacială și practica inexistentă care înconjurau, în România, drepturile omului. Ceaușescu l-a admonestat public, mai ales după ce apelul său a fost difuzat la Radio Europa Liberă. În final, în toamna aceluiași an va reuși, după numeroase șicane din partea regimului, să emigreze la Paris, unde fusese creată deja, special pentru „a mediatiza mișcarea Goma din România”, *Liga pentru apărarea drepturilor omului în România*. Liga va organiza, în anii următori, numeroase conferințe de presă, prin intermediul cărora s-a atras atenția publicului occidental în legătură cu încălcarea sistematică a drepturilor omului în România, în special sub forma represiunii psihiatrice, frecventă în Uniunea Sovietică, procedeu utilizat pentru neutralizarea

⁵³ Prisca, *op. cit.*, p. 125; vezi și Mihai, Arsene, *Concepția P.C.R., a secretarului său general, tovarășul Nicolae Ceaușescu, despre democrație, libertate și drepturile omului. Necesitatea unei atitudini ferme, combative împotriva oricăror activități denigratoare ale cercurilor reacționare de peste hotare privind libertățile și drepturile omului în țara noastră, în Probleme fundamentale ale educației revoluționare, patriotice, socialiste a maselor, ale activității politico-ideologice a P.C.R.*, București, Secția Propagandă a C.C. al P.C.R., 1980, p. 257-258.

⁵⁴ *Romanian situation report*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, 11 martie 1977, Arhiva 1989, p. 10-13.

⁵⁵ Michael Shafir (1985), *Romania. Politics, economics and society. Political stagnation and simulated change*, London: Frances Pinter, p. 170; vezi și Michael Shafir, *Who is Paul Goma?*, în „Index on Censorship”, nr. 1, 1978, p. 29-39.

dizidenților politici prin internarea forțată în clinici de boli mentale. „Simpla mediatizare a unui caz însemna un câștig, pentru că sporea șansele ca cel vizat să nu fie «eliminat» de către autoritățile de la București, care nu-și puteau permite încălcarea flagrantă a unor norme internaționale la care subscriseseră, chiar dacă de formă.”⁵⁶

În anii '80, leninismul romantic și-a radicalizat concepția privitoare la drepturile omului, devenind tot mai mefient față de precaritatea „conștiinței revoluționare” a societății românești și tot mai ostil avansului ideologic al „burgheziei”, venit din exterior. Problema emigrării va fi cu deosebire stigmatizată, din două motive majore: unul fundamental, compromiterea imaginii externe a regimului, și unul mai degrabă propagandistic, deși important în măsura în care Ceaușescu interzisese avorturile pentru a spori populația țării – scăderea numerică a mâinii de lucru, calificate sau necalificate. Cei care emigrau, „trădătorii de neam și țară”, erau stigmatizați și compătimiti deopotrivă, în primul caz, deoarece se lăsaseră influențați de propaganda „burgheză” mincinoasă care le promitea totul, oferindu-le foarte puțin în schimb sau, oricum, mult mai puțin decât „iubirea de patrie” era capabilă să le ofere și, în al doilea caz, datorită instrumentării lor de către capitalismul global, care îi va exploata la maximum, făcându-i să regrete decizia de a-și părăsi țara. În orice caz, aprecia conducerea PCR, era expropriată astfel forța de muncă ale cărei cheltuieli în vederea calificării fuseseră suportate exclusiv de către statul român. Astfel, „scopul și mijloacele propagandei burgheze actuale” pe teme umanitare erau, pentru leninismul romantic, următoarele: „să înșele oameni lipsiți de maturitate civică și politică, oameni cu fibra moral-politică slabă, covârșiți, orbiți de interesul privat spre a-i atrage pe calea emigrării, a părăsirii patriei și pământului pe care s-au născut, făcându-i să îngroașe rândurile dezmoșteniților, ale rățăciților și rățăcitorilor prin țările lumii. Scopul principal – tipic negustoresc – este să recruteze forța de muncă calificată (sic!) pentru pregătirea căreia n-au cheltuit niciun ban.” În acest fel, se considera, drepturile omului și ale poporului căruia omul îi este întotdeauna circumscris sunt, departe de a fi respectate și încurajate să se dezvolte, negate în substanța lor intimă. Datorită acestui fapt, se ajunge la „continuarea politicii de înrobire, de asuprire, de învrăjbire și de dominație a popoarelor”⁵⁷. În general, „Societatea capitalistă este, în fapt, o societate a iluziilor pierdute”, în care „speranțele” de prosperitate socială își relevă pe zi ce trece falaciozitatea, conchide Ion Roșu Hamzescu⁵⁸; urmând această optică, societatea

⁵⁶ Ioana Boca; Almira Țentea (2003), *Liga pentru apărarea drepturilor omului în România de la Paris (L.D.H.R.)*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1973-1989: cronică unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academia Civică, p. 161-172.

⁵⁷ Petru Pânzaru, *Condiția umană și drepturile omului între adevăr științific și mistificare ideologică*, în Alin Cazacu (coord.), *Curenți de idei și confruntări de opinii în lumea contemporană*, București, Secția de Propagandă a Uniunii Tineretului Comunist, 1984, p. 94-95; Nicolae Ploeanu, *Gustul amar și prețul dureros al pînii cîștigate «mai ușor»*, în *Practici imperialiste de jaf și exploatare. Furtul creierelor. Dobînzi de tip neocolonialist*, București, Edit. Politică, 1982, p. 19-24; Ioan Roșu Hamzescu, *Lumea între realități și speranțe*, București, Albatros, 1988, p. 274-275; *Romanian situation report*, REL 11 martie 1977, p. 10.

⁵⁸ Hamzescu, *op. cit.*, p. 272-273.

leninismului romantic nu s-a dovedit a fi decât una a „iluziilor regăsite” doar pentru a fi pierdute, mult mai dureros, în scurt timp.

Se poate observa că acum tonul propagandistic devine ultranaționalist, dimensiunea sa materială, leninistă (munca solidară a „poporului” pentru edificarea socialismului) nefiind însă mai pronunțată decât viziunea romantică a unei patrii a cărei devotament și mărinimie socială au fost înșelate de către mașinațiunile capitalului mondial și de „conștiința socialistă” insuficient dezvoltată a unor membri ai societății. În aversiunea față de ceea ce este „tipic negustoresc”, leninismul romantic se află clar din punct de vedere ideologic la confluența dintre leninism, romantism și fascism, indiferent de ordinea acestora.

În 1989, la Viena, în cadrul rundelor de negocieri post-Helsinki, RSR s-a remarcat prin postura deosebit de intransigentă, chiar și pentru „lagărul socialist”, prin care și-a exprimat dezacordul în legătură cu clauza referitoare la drepturile omului, pe care, totuși, datorită contextului, a fost nevoită să o semneze. Observatori americani ca Elliott Abrams declarau, în 1984, că România și Cehoslovacia încălcau cel mai grav drepturile omului⁵⁹. De acum înainte, principiile umanitare vor cântări tot mai greu în relațiile româno-americane, conducând în final la gestul radical al liderului PCR, comis cu un an înaintea Revoluției, de a renunța la clauza națiunii cele mai favorizate pe care RSR o obținuse în 1975. La jumătatea anilor '80, cu ocazia unor întâlniri internaționale pe probleme culturale și umanitare, RSR nu a urmărit decât să „obstrucționeze emiterea oricărui document sau mandat final în baza căruia România putea fi trasă la răspundere.”⁶⁰ Atitudinile de acest gen vor deveni tot mai intransigente odată cu trecerea timpului.

Revenind la conferința de la Viena, delegația română a susținut că măsurile conținute în documentul final, „«sub pretextul grijii pentru drepturile omului și a libertății religioase»”, nu făceau altceva decât să îngreueze dialogul și cooperarea internațională eficientă. Astfel că, invocând clișeele suveranității și independenței naționale, reprezentanții români „au anunțat celelalte 34 de state participante” că „«România declară că nu își ia niciun angajament pentru a implementa acele stipulații din documentul final față de care România a emis comentarii și rezerve»”. Pentru secretarul general al PCR, care „supraveghea personal delegația și îi dădea instrucțiuni directe”, drepturile religioase pe care Occidentul dorea să le impună nu însemnau altceva decât „o încercare de a promova «misticismul și obscurantismul»”, demers „care ar «ar da omenirea înapoi cu 500 de ani în era inchiziției... a bigotismului, înapoierii, și sclaviei» sau care ar «deschide drumul pentru diferite secte și agenții

⁵⁹ Maier, *art. cit.*, p. 14; vezi și Romulus Rusan, *O fotografie neretușată. «Raportul Voyame», un studiu O.N.U. despre violarea drepturilor omului în România*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1973-1989: cronică unui sfârșit de sistem*, București, Fundația Academica Civică, 2003, p. 173-185, sau Petruška Šustrova (2001), *Apeluri ale «Chartei 77» pentru România*, în Romulus Rusan (ed.), *Anii 1961-1972: țările Europei de Est, între speranțele reformei și realitatea stagnării*, București, Fundația Academia Civică, p. 826-830.

⁶⁰ Vladimir Socor (1989), *Romania rejects human rights clauses of final document adopted by CSCE*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, 2 februarie 1989, p. 23.

religioase»”. Preluând ofensiva, partea română „a trimis pentru a fi inclusă în documentul final cerința ca statele să «modeleze și să dezvolte conștiința [umană]» în spirit secular, «științific»”. Ceilalți membri ai Tratatului de la Varșovia nu au sprijinit-o în acest demers⁶¹, fapt care oferă o măsură a intransigenței ideologice romantice leniniste și a ridicolului de care se acoperea într-o lume pe care nu a înțeles-o de la începutul existenței sale, cu atât mai puțin în acele momente.

Preocupat deci de progresul cultural al omenirii și îngrijorat de posibilitatea recrudescenței unui nou ev mediu îmbibat de o apăsătoare atmosferă inchizitorială, mai ales de posibilitatea de a fi acuzat că a instaurat o situație politică, economică, socială și, nu în ultimul rând, culturală de acest gen în România și constrâns să acționeze în direcția relaxării ei – Ceaușescu a denunțat direct presiunile făcute asupra intransigenței ideologice a leninismului romantic și indirect, probabil, puritatea ideologică pierdută prin care celelalte state socialiste își confirmau astfel „îmburghezirea”. „Drepturile sociale” ale omului, înscrise în Constituția RSR, „fundamentale” și totodată singurele „reale”, le includeau pe cele „civile, politice și religioase”, aflate oricum în plan secund. Din acest punct de vedere, RSR considera că nu poate fi trasă la răspundere pentru nerespectarea drepturilor omului: ar fi dovedit-o din plin respectarea de către regim a „drepturilor sociale”. Temerea principală a regimului, așa cum putem citi într-un raport al *Radio Europa Liberă* din 1988, era aceea că „cetățenii” „vor dezvolta loialități mai mari decât cele față de guvern și directivele sale”⁶².

Ceea ce leninismul romantic opunea „diametral” „așa-zisului umanism burghez bazat pe aspirare și exploatare, pe inegalitate și nedreptate socială” era umanismul socialist. Înțelegând „omul ca ființă socială, aflată în strânsă legătură și interdependență cu semenii săi, cu masele largi populare”, umanismul socialist avea ca obiectiv central „realizarea fericirii personale în contextul făuririi fericirii întregului popor. În mijlocul maselor largi populare personalitatea nu se pierde, ci se afirmă tot mai puternic, odată cu afirmarea întregii națiuni.”⁶³ În timp ce, în societățile capitaliste, structurate pe „clase antagonice”, drepturile umane sunt trăite individual, fiind astfel sărăcite și izolate de contextul social care le articulează, concepția leninismului romantic asupra drepturilor omului implică plasarea acestora într-un univers comunitar „tangibil” și colectiv determinat. Din acest punct de vedere, propaganda PCR nu ezita să aducă în prim-plan „antiumanismul” existent în societățile occidentale, caracterizate de un pragmatism îngust și un individualism exacerbat, având efecte atomizante asupra ansamblului social⁶⁴. „Formarea personalității umane multilateral dezvoltate”, pentru a finaliza argumentul, nu era nici inteligibilă și nici fezabilă decât în cadrul ideologic al

⁶¹ Socor, *art. cit.*, p. 21; vezi și Vladimir Socor, (1988), *Isolated Romania resisting movement on human rights at CSCE*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, 11 August 1988, p. 11-14.

⁶² Michael Shafir, *The Mazilu riddle: Romanian official fails to appear before UN body*, raport de cercetare al *Radio Europa Liberă*, 23 August 1988, p. 26.

⁶³ *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism*, București, Edit. Politică, 1975, p. 165-166.

⁶⁴ *Umanismul și problematica omului contemporan*, în *Probleme ale materialismului istoric și ale rolului științei și tehnicii în progresul economico-social al țării*, București, Edit. Politică, 1977, p. 285-393.

leninismului romantic, înțeles aici prin conceptul de umanism socialist. Numai așa ar fi putut apărea „acel «om total» despre care vorbea Marx,», o „ființă socială înzestrată cu un bogat, autentic și superior univers spiritual”⁶⁵.

La prima vedere, s-ar părea că este vorba despre concepția marxistă asupra drepturilor omului, care – deși conține numeroase neajunsuri dintre care cel mai important ar fi ambiguitatea universalității prezente a principiilor umanitare, abandonată pentru drepturile plenare ale omului, posibile numai în lumea post-capitalistă⁶⁶ – este totuși critică, autoreflexivă, marxismul testându-și permanent ideile în manieră empirică. Nu. Aici avem de a face cu o concepție tipic leninistă asupra omului și a drepturilor sale, originate din necesitatea de a asalta permanent și hotărât realitatea „burgheză”; ideea conformării empirice la criteriile lumii „burgheze” este nu numai absurdă pentru leninism, ci și „contrarevoluționară”. Drepturile, în realitatea căreia îi aparține sau ar trebui să îi aparțină omul leninist, au o singură finalitate, distrugerea lumii prezente, un proces mai degrabă mental decât fizic, coordonat desigur de către partid. Iar în vocabularul leninismului romantic, „Partidul este poporul reprezentat prin cei mai buni fii ai săi”⁶⁷, condus și personificat de nimeni altul decât Făt-Frumosul aflat în luptă cu „balaurii timpurilor moderne”, Nicolae Ceaușescu.

⁶⁵ Radu Pantazi, *Activitatea ideologică a Partidului Comunist Român*, București, Edit. Politică, 1975, p. 54-59.

⁶⁶ Vezi Kotakowski, *op. cit.*

⁶⁷ *Rolul conducător al partidului în întreaga viață politică, economică și socială*, București, Edit. Politică, 1972, p. 337.